

موضوع‌شناسی دانش تخریح حدیث

عبّاس محمودی

چکیده

تخریح از دانش‌های کاربردی عرصه حدیث است. بُعد نظری این دانش، کمتر در شیعه، مورد توجه قرار گرفته و از این رو شاخه‌های مختلف آن نیازمند پژوهش و پردازش است. شناسایی موضوعات قابل پژوهش و ارائه آن به جامعه علمی، جزو نخستین گام‌های توسعه علم تخریح خواهد بود. هدف تحقیق پیش‌رو، کشف، گردآوری، سامان‌دهی و معرفی موضوعات و مسائل دانش تخریح به پژوهشگران عرصه حدیث است. تاکنون هیچ پژوهش مستقلی با این موضوع و روش، منتشر نشده است. فایده این نگاشته، در دسترس قرارگرفتن موضوعات دانش تخریح جهت نگارش مقاله، پایان‌نامه، کتاب و برگزاری نشست علمی است؛ افزون بر آن گستره تخریح را نشان داده و راه را برای پیشرفت «تخریح حدیث» به عنوان یک علم مستقل هموار می‌کند. در این نوشتار ۱۷۷ موضوع در نه محور معرفی می‌شود.

واژگان کلیدی

نیازسنجی دانش تخریح، منبع‌شناسی تخریح، روش‌شناسی تخریح، اعتبارسنجی حدیث، علوم

حدیث

درآمد

تحقیق در آموزه‌های حدیثی پیش‌نیازهایی می‌خواهد که یکی از آنها شناخت موضوعات و مسائل قابل پژوهش است. اعتبارسنجی حدیث و روش‌های آن یکی از کلان‌پژوهش‌های حدیثی بوده و دانش تخریح یکی از روش‌های اعتبارسنجی حدیث است. این دانش به اندازه بهره‌ای که در سنجش اعتبار حدیث دارد، مورد توجه نظری قرار نگرفته و هنوز عرصه‌های نیازمند پژوهش فراوانی دارد. شناسایی موضوعات قابل تحقیق در علم تخریح، از نخستین نیازهای این دانش است.

پیش از این، توسط همین نگارنده، ده مقاله درباره دانش تخریح، نگاشته شده و نیز نگارنده، تعداد اندکی از موضوعات پژوهشی دانش تخریح را در طرح نیازسنجی علوم حدیث ارائه کرده است. در تحقیق پیش‌رو تلاش شده بخش بیشتری از موضوعات قابل پژوهش و اولویت‌دار مرتبط با تخریح، شناسایی و در ساختاری منسجم به جامعه علمی عرضه شود. پژوهشگران و دانش‌پژوهان می‌توانند از این موضوعات در قالب‌های مختلفی همچون مقاله، پایان‌نامه، کتاب و نشست علمی بهره ببرند. در این پژوهش ۱۷۷ موضوع، معرفی می‌شود و نه محور دارد، چستی و چرایی تخریح، منبع‌شناسی نظری دانش تخریح، منبع‌شناسی تطبیقی دانش تخریح، تخریح و علوم، روش‌شناسی تخریح عالمان شیعه، فایده بهره‌گیری از تخریح در اعتباریابی منبع و سند روایات، فایده بهره‌گیری از تخریح در اعتباریابی متن و محتوای روایات، فایده بهره‌گیری از تخریح در آسیب‌شناسی منبع و سند روایات، فایده بهره‌گیری از تخریح در آسیب‌شناسی متن و محتوای روایات.

الف) چستی و چرایی دانش تخریح حدیث

دانش تخریح به دلیل تازگی‌اش، نیازمند شناسایی و شناساندن است. تبیین چستی و چرایی تخریح از راه‌های شناساندن آن است.^۱ هر یک از موضوعات زیر می‌تواند در قالب مقاله‌ای مستقل ارائه گردد. از همین قلم، مقاله‌ای با عنوان «مفهوم‌شناسی و واژه‌پژوهی تخریح در دانش حدیث» در کتاب همایش ملی «واژه‌پژوهی در علوم اسلامی» چاپ شد.

۱. واژه‌پژوهی تخریح در کاربری عرب و بهره‌گیری محدثان
۲. بررسی تطبیقی مصطلح تخریح در دانش حدیث و دانش اصول

۱. نشست علمی «چستی و چرایی تخریح» توسط نگارنده، شهریورماه ۱۳۹۴ در مرکز تخصصی علوم حدیث حوزه علمیه قم برگزار شد.

۳. بررسی گسترهٔ مصطلح و مفهوم تخریج در شیعه و اهل سنت
۴. جایگاه دانش تخریج در هندسهٔ علوم حدیث اهل سنت و تحلیل چرایی آن
۵. جایگاه دانش تخریج در هندسهٔ علوم حدیث شیعه و تحلیل چرایی آن
۶. تخریج منابع حدیثی، چرایی و روش‌شناسی کلان
۷. پیشینه و چرایی تأسیس دانش تخریج
۸. چرایی کم‌توجهی به مباحث نظری دانش تخریج در شیعه
۹. تخریج فروع بر اصول از دیدگاه فقیهان و محدثان اهل سنت
۱۰. سیر تطوّر دانش تخریج حدیث در اهل سنت
۱۱. الگوهای تخریج حدیث در شیعه
۱۲. راه‌کار گسترش الگوهای تخریج در دانش‌های دیگر
۱۳. قواعد تخریج رجالی حدیث شیعی
۱۴. قواعد تخریج فهرستی حدیث شیعی
۱۵. قواعد تخریج محتوایی و متنی حدیث
۱۶. چرایی و بهره‌های مراجعه به کتاب‌های پسینی در تخریج احادیث
۱۷. لزوم بهره‌گیری از منابع لغوی در تخریج حدیث با بررسی نمونه‌های تطبیقی
۱۸. لزوم بهره‌گیری از منابع تاریخی در تخریج حدیث با بررسی نمونه‌های تطبیقی
۱۹. لزوم بهره‌گیری از شروح حدیثی در تخریج حدیث با بررسی نمونه‌های تطبیقی
۲۰. لزوم تخریج حدیث در نسخه‌های خطی و چاپی متعدّد یک کتاب
۲۱. بهره‌های تخریج حدیث از کتب واسطه

ب) منبع‌شناسی نظری دانش تخریج حدیث

یکی از ابعاد پژوهش در دانش تخریج، منبع‌شناسی آن است. کتاب‌های تخریج در دو دسته تقسیم می‌شود. نخست، آثاری که به مباحث نظری این علم پرداخته و مطالبی مانند قواعد تخریج، روش‌های تخریج، گونه‌های تخریج و ... را بررسی می‌کند. شناسایی، نقد و بررسی هر یک از این کتاب‌ها، پژوهشی مستقل می‌طلبد که می‌تواند در قالب یک مقالهٔ شناختی یا نقد تدوین گردد. به عنوان الگو، از همین قلم «کتاب‌شناسی تحلیلی أصول التخریج و دراسة الأسانید» در مجلهٔ آیین پژوهش انتشار

یافته است. همچنین مقاله دیگری از نگارنده با عنوان «شناخت تحلیلی منابع نظری دانش تخریح در اهل سنت» منتشر شده است.^۲

۱. سیر نگارش منابع نظری دانش تخریح؛ چگونگی و چرایی
۲. تأثیر دوسویه منابع نظری دانش تخریح از یکدیگر
۳. کتاب‌شناسی تحلیلی «إرشادُ الأديبِ إلى تخریحِ الحدیث»
۴. نقد و بررسی کتاب «أصولُ التخریحِ و دراسةُ الأساسیدِ المیسرة»
۵. نقد و بررسی کتاب «التأصیلُ لأصولِ التخریحِ و قواعدِ الجرحِ و التّعدیل»
۶. کتاب‌شناسی تحلیلی «تبسیطُ علمِ التخریح»
۷. نقد و بررسی کتاب «التخریحُ عندَ الفقهاءِ و الأصولیین»
۸. نقد و بررسی کتاب «تخریحُ الحدیث، نشأتهُ و منهجیته»
۹. کتاب‌شناسی تحلیلی «حُصولُ التفریحِ بأصولِ التخریحِ أو کیفَ تصیرُ مُحَدَّثًا»
۱۰. کتاب‌شناسی تحلیلی «طُرُقُ تخریحِ الحدیث»
۱۱. کتاب‌شناسی تحلیلی «علمُ تخریحِ الأحادیث، أصولُهُ، طُرُقُهُ، مناهجُهُ»
۱۲. نقد و بررسی کتاب «علمُ تخریحِ الحدیث و بیانُ کُتبِ السّنةِ المُشرَفة»
۱۳. نقد و بررسی کتاب «کیفَ نُدَرِّسُ علمَ تخریحِ الحدیث»
۱۴. کتاب‌شناسی تحلیلی «المَدخلُ إلى تخریحِ الأحادیثِ و الآثارِ و الحُکمِ علیها»
۱۵. نقد و بررسی کتاب «المُفصلُ فی أصولِ التخریحِ و دراسةِ الأساسید»
۱۶. کتاب‌شناسی تحلیلی «ألواضحُ فی فنّ التخریحِ و دراسةِ الأساسید»
۱۷. نقد و بررسی کتاب «طُرُقُ تخریحِ حدیثِ رسولِ اللّهِ صلی اللّهُ علیهِ و سلّم»
۱۸. نقد و بررسی کتاب «إرواءُ الغلیل فی تخریحِ أحادیثِ مُنارِ السبیل»
۱۹. نقد و بررسی کتاب «التکمیلُ لما فاتَ تخریحُهُ من إرواءِ الغلیل»
۲۰. نقد و بررسی کتاب «علمُ التخریحِ و دورُهُ فی خِدمةِ السّنة»
۲۱. نقش تخریح در ترسیم سیر تدوین حدیث

۲. ن. کة دوفصلنامه حدیث و اندیشه، ش ۱۷.

ج) منبع‌شناسی تطبیقی دانش تخریح حدیث

محور دیگر قابل پژوهش، شناسایی تحلیلی و نقد و بررسی منابع تطبیقی دانش تخریح است. این گروه از منابع به تخریح احادیث در کتاب یا کتاب‌های خاصی پرداخته‌اند. بررسی اجمالی این آثار در مقاله‌ای مستقل، انتشار یافته است.^۳

۱. سیر نگارش کتاب‌های تطبیقی تخریح حدیث، چگونگی و چرایی
۲. تأثیر دوسویۀ کتاب‌های تطبیقی تخریح از یکدیگر
۳. گونه‌های تخریح در کتاب «الْبَدْرُ الْمُنِيرُ فِي تَخْرِيجِ الْأَحَادِيثِ وَ الْأَثَارِ الْوَاقِعَةِ فِي الشَّرْحِ الْكَبِيرِ»
۴. نقد و بررسی انواع روش‌های تخریح در کتاب «التَّلْخِصُ الْحَبِيرُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الرَّافِعِيِّ الْكَبِيرِ»
۵. گونه‌شناسی تخریح در «مِفْتَاحُ كُنُوزِ السُّنَّةِ»
۶. تخریح در «إِتْحَافُ الْمَهْرَةِ بِفَوَائِدِ الْمُتَكْرَرَةِ مِنْ أَطْرَافِ الْعَشْرَةِ»، قوت‌ها و ضعف‌ها
۷. روش‌شناسی انواع تخریح در کتاب «ذَخَائِرُ الْمَوَارِيثِ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى مَوَاضِعِ الْأَحَادِيثِ»
۸. نقد و بررسی انواع روش‌های تخریح در «الْكَشَافُ عَنْ حَقَائِقِ غَوَامِضِ التَّنْزِيلِ»
۹. «نَصْبُ الرَّايَةِ لِتَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الدَّرَايَةِ»، بررسی و نقد
۱۰. روش‌های تخریح روایات تفسیری از دیدگاه زیلعی با تطبیق بر کتاب «تَخْرِيجُ الْأَحَادِيثِ وَ الْأَثَارِ»
۱۱. بررسی تحلیلی کتاب «التَّأْصِيلُ لِأَصُولِ التَّخْرِيجِ»
۱۲. نقد و بررسی انواع روش‌های تخریح در کتاب «الْفَتْحُ السَّمَاوِيُّ بِتَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الْقَاضِي الْبِيضَاوِيِّ»
۱۳. نقد و بررسی انواع روش‌های تخریح در کتاب «الْتَّحْجِيلُ فِي تَخْرِيجِ مَا لَمْ يُخْرَجَ مِنْ الْأَحَادِيثِ وَ الْأَثَارِ فِي إِرْوَاءِ الْغَلِيلِ»
۱۴. ملاک‌های «الدَّرَايَةُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الْهَدَايَةِ» در تلخیص «نَصْبُ الرَّايَةِ»

۳. عنوان این پژوهش «بررسی تحلیلی کتاب‌های تطبیقی تخریح در اهل سنت» است که دوفصلنامه حدیث و اندیشه، ش ۲۲، آن را چاپ کرد.

د) تخریح و علوم حدیث و علوم اسلامی

رابطه تخریح با دیگر علوم حدیث مانند رجال و نیز ارتباط تخریح با دیگر علوم اسلامی، کلان-موضوعی برای پژوهش‌های گسترده است. ارزش این پژوهش‌ها، از آن روست که دانش تخریح می‌تواند روش‌مندی علوم را سرعت بخشیده و تاریخ‌گذاری و اعتبارسنجی گزاره‌ها را تسهیل کند. در ادامه، برخی از موضوعات قابل پژوهش، معرفی می‌شود.

۱. نقش تخریح در گردآوری احادیث علوم اسلامی
۲. ضرورت بهره‌گیری از دانش تخریح در علوم اسلامی
۳. بررسی تطبیقی کارکرد تخریح در اعتبارسنجی روایات کلامی
۴. فایده‌های بهره‌گیری از تخریح در کشف قواعد کلامی
۵. رابطه تخریح و تدوین قواعد فقهی
۶. فایده‌های بهره‌گیری از تخریح در ساختارشناسی قواعد فقهی
۷. نسبت‌سنجی رابطه تخریح و دانش رجال
۸. نسبت‌سنجی رابطه تخریح و علم فهرست
۹. تأثیر بهره‌گیری از دانش تخریح در تقویت فتوا
۱۰. بررسی تطبیقی کارکرد تخریح در اعتبارسنجی احادیث فقهی
۱۱. مقایسه نگاه مستشرقان در تاریخ‌گذاری حدیث اهل سنت با نگاه اهل سنت در دانش تخریح
۱۲. تحلیل چگونگی تأثیر مستقیم و غیر مستقیم تخریح با تاریخ‌گذاری حدیث
۱۳. نقش تخریح در اعتبارسنجی کتاب‌های مقتل
۱۴. نقش تخریح در پاسخ‌گویی به شبهات تاریخی
۱۵. نقش دانش لغت در فهم حدیث با رویکرد تخریحی

ه) روش‌شناسی تخریح عالمان شیعه

روش‌شناسی، از جمله نگاشته‌های علمی است که در قالب مقاله شناختی قابل تدوین و انتشار است.^۴ عالمان شیعه گرچه در مباحث نظری دانش تخریح، اثری مستقل تألیف نکرده‌اند؛ اما به گونه‌ها و روش‌های مختلف به تخریح حدیث پرداخته‌اند. شناسایی این روش‌ها برای الگوگیری و تدوین

۴. ن. ک: مجله دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، ش ۱، مقاله «شناخت، گونه‌ها و ویژگی‌های نگاشته علمی - اختصاصی».

دقیق قواعد تخریب حدیث شیعی، مفید است. در همین راستا، مقاله‌ای با عنوان «نقش عالمان شیعه در گسترش بهره‌وری فایده‌های دانش تخریب»^۵ و همچنین پژوهشی با عنوان «نشانه‌های تخریب در نگارش نهج البلاغه»^۶ از همین قلم، انتشار یافته است.

۱. روش گردآوری حدیث در رفتار علمی عالمان شیعه
۲. گونه‌شناسی تخریب حدیث در حوزه حدیثی قم
۳. گونه‌شناسی تخریب حدیث در حوزه حدیثی بغداد
۴. بررسی تطبیقی تخریب حدیث در حوزه حدیثی بغداد و قم
۵. نقش تخریب در کشف تأثیر و تأثر حوزه‌های حدیثی از یکدیگر با بررسی نمونه‌ها
۶. بررسی تطبیقی مبانی و روش‌های تخریب در فریقین
۷. شباهت‌ها و تفاوت‌های تخریب سندی در شیعه و اهل سنت و چرایی آن
۸. شباهت‌ها و تفاوت‌های تخریب منبع در شیعه و اهل سنت و چرایی آن
۹. شباهت‌ها و تفاوت‌های تخریب متن و محتوا در شیعه و اهل سنت و چرایی آن
۱۰. گونه‌شناسی مشترکات حدیثی فریقین با بهره‌گیری از روش‌های تخریب
۱۱. کشف روش‌های مستدرکنگاری با رویکرد دانش تخریب
۱۲. چگونگی بهره‌گیری شیخ طوسی از تخریب در رفع تعارض احادیث
۱۳. تخریب و رابطه آن با سلیقه و تخصص مؤلفان
۱۴. شناسایی و کشف گونه‌های نادر تخریب در شیعه
۱۵. پیشینه و سیر تخریب حدیث در رفتار و سخن قدما، متأخران و معاصران شیعه
۱۶. بررسی تطبیقی تخریب در رفتار قدما و متأخران و تحلیل آن
۱۷. نقش تخریب در اتخاذ الگوی اعتبارسنجی
۱۸. مؤیدات سندی، منبعی، متنی و محتوایی زیارت اربعین در آموزه‌های قرآنی و حدیثی با بهره‌گیری از دانش تخریب
۱۹. روش‌شناسی سید ابن طاووس در تخریب منبع، سند، متن و محتوای دعاها و زیارت‌ها
۲۰. گونه‌شناسی تخریب در آثار دعایی سید ابن طاووس

۵. این مقاله در همایش بین‌المللی «نقش شیعه در گسترش علوم اسلامی» اردی‌بهشت ۱۳۹۷ ارائه شد.

۶. این مقاله در شماره یکم فصلنامه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، چاپ شد.

۲۱. تخریج، راهی برای شناخت میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری کتاب‌های حدیثی از یکدیگر با بررسی نمونه‌ها
۲۲. بهره‌گیری از تخریج سند برای اعتبارسنجی روایات در معجم رجال الحدیث
۲۳. روش علامه مجلسی در به‌کارگیری تخریج محتوایی با تطبیق بر بحار الانوار
۲۴. معیارهای شیخ حرّ عاملی در تخریج محتوایی روایات وسائل الشیعة
۲۵. بررسی تطبیقی روش‌های تخریج حدیث علامه مجلسی و شیخ حرّ عاملی
۲۶. روش تخریج حدیث در کتاب الکافی
۲۷. روش شیخ صدوق در تخریج روایات شیعه و اهل سنت
۲۸. بررسی تطبیقی شیوه‌های تخریجی کلینی و صدوق
۲۹. گونه‌شناسی تخریج در آثار علامه حلّی
۳۰. شناسایی مشترکات کتب اربعه به کمک تخریج

(و) فایده بهره‌گیری از تخریج در اعتباریابی منبع و سند روایات

اعتبارسنجی روایات، دو محور دارد؛ یکی اعتباریابی و دیگری آسیب‌شناسی. به کمک دانش تخریج، بسیاری از اشکالات منبع و سند روایات قابل شناسایی و حتی قابل رفع است. هر یک از عوامل فزاینده اعتبار حدیث، در قالب یک پژوهش مستقل قابل ارائه است. در ادامه تعدادی از موضوعات قابل پژوهش در این عرصه، ارائه می‌شود.^۷

۱. نقش روش‌های دانش تخریج در طبقه‌شناسی راویان
۲. بررسی وضعیت راوی با بهره‌گیری از تخریج متن و محتوای آثار او
۳. نقش تخریج در شناسایی نسخه اصلی حدیث
۴. نقش تخریج در شناخت سندهای مجهول
۵. نقش تخریج در شناسایی روایات تقطیع‌شده
۶. نقش تخریج متنی و محتوایی در اعتباریابی روایات مُضمَر
۷. جایگاه تخریج در تبدیل روایات موثق به صحیح یا حسن

۷. برای الگودهی به علاقه‌مندان این عرصه، مقاله‌ای با عنوان «فایده‌های بهره‌گیری از دانش تخریج در اعتباریابی احادیث» از همین قلم در مجله حدیث حوزه، ش ۱۵ چاپ شد.

۸. نقش تخریج در رفع اضمار روایات علی بن جعفر
۹. نقش و جایگاه تخریج در رفع ارسال روایات صدوق
۱۰. نقش تخریج در تقویت روایات ضعیف
۱۱. نقش تخریج در یافتن سند شیعی برخی از روایات اهل سنت
۱۲. نقش تخریج در تقویت سند با شناسایی راوی مهمل و مجهول
۱۳. نقش تخریج در کم کردن واسطه‌های سند روایت
۱۴. نقش تخریج در اثبات انتساب یک حدیث به معصوم علیه السلام
۱۵. نقش تخریج در اعتبارسنجی صدور روایات
۱۶. نقش تخریج در افزایش اطلاعات اثرگذار درباره روایان
۱۷. نقش تخریج در شناخت اصول اولیه منابع موجود
۱۸. نقش تخریج در شناسایی راویان ضابط از غیر ضابط
۱۹. راهکار تخریج در تمییز مشترکات و تعیین مختلقات
۲۰. راهکار تخریج در شناسایی راویان فقه‌مدار
۲۱. راهکار تخریج برای حل تناقض روایت با متون تاریخی
۲۲. شناسایی راویان ناقل اثر از صاحب اثر با بهره‌گیری از تخریج
۲۳. نقش دانش تخریج در بررسی آماری و تحلیلی استفاده محدثان از منابع حدیثی پیشینی
۲۴. تحلیل گستره و چرایی بهره‌گیری صدوق از منابع عامه با استفاده از روش‌های دانش تخریج
۲۵. کشف منابع مشترک و مختلف تهذیب و استبصار با تخریج سندی روایات
۲۶. نقش تخریج در کشف منابع مشترک کلینی و صدوق
۲۷. شناسایی منابع شیخ صدوق بر اساس بهره‌گیری از تخریج سند و منبع
۲۸. بازسازی فهرست کتب مصنفان شیعه با بهره‌گیری از روایات وسائل الشیعه، بحارالانوار و مستدرک الوسائل
۲۹. نقش تخریج در شناسایی کثرت نقل (استفاضه و تواتر، شهرت روایی)
۳۰. نقش تخریج در کشف موارد سهو راوی

ز) فایده بهره‌گیری از تخریح در اعتباریابی متن و محتوای روایات

فایده دیگر دانش تخریح، اعتباریابی متنی و محتوایی روایات است. هر یک از این فواید در مقاله‌ای مستقل قابل انتشار است. در همین راستا، مقاله‌ای با عنوان «فایده‌های بهره‌وری از دانش تخریح در اعتباریابی روایات با تطبیق بر روایات امام سجاد علیه‌السلام» از همین قلم نگاشته شده است.^۸

۱. نقش تخریح در دست‌یابی به صحیح‌ترین متن
۲. نقش تخریح در یافتن سبب صدور روایات
۳. جایگاه تخریح در شرح حدیث
۴. ملاک‌های قدما در تخریح محتوایی روایات
۵. نقش تخریح در تدوین سیر تطوّر یک واژه یا مفهوم
۶. نقش تخریح در شناسایی و بررسی منقولات نویسندگان در غیر کتاب‌هایشان با تطبیق بر کلینی
۷. نقش تخریح محتوایی در دست‌یابی به فهم مقصود
۸. جایگاه تخریح در به‌دست آوردن علت حکم
۹. چگونگی بهره‌گیری از تخریح در تشکیل خانواده حدیث
۱۰. نقش دانش تخریح در اعتبارسنجی متون مقدّس اسلامی و ادیان چهارگانه
۱۱. بررسی فرضیه سهو در روایات تکراری الکافی با بهره‌گیری از دانش تخریح
۱۲. فایده‌های تخریح حدیث در یافتن مشترکات حدیثی فریقین
۱۳. جایگاه تخریح حدیث در بازشناسی قضایای خارجی از حقیقه
۱۴. چگونگی حلّ معضل عدم تطابق جواب با سؤال با بهره‌گیری از روش‌های دانش تخریح
۱۵. تخریح حدیث، ابزاری مناسب برای یافتن قرائن مؤثر در صدور فتوا
۱۶. امکان‌سنجی ارائه متون زیباتر یا متقن‌تر از یک روایت با تخریح حدیث
۱۷. کشف علت‌های اعراض عالمان از روایت، با ابزار تخریح
۱۸. تخریح، کاشف سیاق (ارتباط بین صدر و ذیل حدیث)
۱۹. تخریح، کاشف شهرت عملی احادیث

۸. این مقاله به همایش بین‌المللی امام سجاد علیه‌السلام سال ۱۳۹۴ ارائه شد. همچنین نشست علمی «فایده‌های بهره‌گیری از تخریح در اعتبار متن و محتوای روایات» اردی‌بهشت ۱۳۹۶ در جامعه المصطفی‌العالمیه (مجمع امام خمینی قم) برگزار گردید.

ح) نقش تخریح در آسیب‌شناسی منبع و سند روایات

تخریح حدیث، افزون بر فواید اعتباریابی، به شناخت آسیب‌های روایت هم کمک می‌کند. دسته نخست این آسیب‌ها، مرتبط با منبع و سند است.^۹

۱. نقش تخریح حدیث در شناسایی تصحیف سند
۲. نقش تخریح حدیث در شناسایی تحریف سند
۳. نقش تخریح حدیث در کشف سقط در سند
۴. بررسی اشکالات نرم افزار درایة النور با بهره‌گیری از دانش تخریح
۵. جایگاه تخریح حدیث در شناسایی راویان ضعیف
۶. فایده تخریح حدیث در کشف اخبار شاذ
۷. چگونگی کشف و شناسایی اضطراب در سند با تخریح حدیث
۸. چگونگی کشف موارد مقلوب در سند با تخریح حدیث
۹. نقش تخریح حدیث در کشف جعل سند
۱۰. جایگاه تخریح حدیث در کشف تداخل اسناد
۱۱. بهره‌گیری از تخریح حدیث برای شناخت ادراج در سند
۱۲. نقش تخریح در اثبات ناقص‌بودن یک کتاب
۱۳. تحلیل سند روایات مرسل با تخریح حدیث

ط) نقش تخریح در آسیب‌شناسی متن و محتوای روایات

بُعد دیگر از موضوعات پژوهشی دانش تخریح، بررسی تحلیلی نقش تخریح در شناسایی آسیب‌های متنی و محتوایی روایات است. هر یک از این آسیب‌ها در مقاله‌ای مستقل قابل نشر است.

۱. جایگاه تخریح در شناسایی حدیث مزید
۲. نقش تخریح در شناسایی گزاره‌های حدیث‌نما
۳. بررسی اشکالات نرم افزار جامع الاحادیث با بهره‌گیری از دانش تخریح
۴. بررسی روایات اسرائیلی در منابع شیعه با بهره‌گیری از دانش تخریح
۵. بهره‌گیری از دانش تخریح حدیث برای کشف سقط در متن
۶. نقش تخریح در شناسایی موارد تقطیع روایات
۷. نقش تخریح در کشف احادیث منقول به معنا

۹. نشست علمی «فایده‌های تخریح در اعتباریابی و آسیب‌شناسی احادیث» توسط نگارنده، مهرماه ۱۳۹۷ در مرکز الفکر الاسلامی برگزار شد.

۸. نقش تخریح در شناخت متون حدیثی مقلوب
۹. بهره‌های تخریح حدیث در ساماندهی متون مضطرب
۱۰. نقش تخریح حدیث در کشف معارض اقوی
۱۱. نقش تخریح در شناسایی روایات مخالف با سنت قطعی
۱۲. تخریح، ابزاری در شناسایی روایات تقیه‌ای
۱۳. کشف موارد نسخ در روایات به کمک تخریح
۱۴. چگونگی بهره‌گیری از تخریح در رفع اتهام کذب یا وضع یک روایت

نتیجه‌گیری

گستره تخریح حدیث به اندازه‌ای است که در مقیاس یک دانش مستقل می‌گنجد. شناسایی موضوعات پژوهشی این دانش از نخستین گام‌های پردازش نظری آن است. با مطالعات گسترده در دانش تخریح حدیث، تاکنون نه شاخه کلی برای آن ترسیم شد که هر کدام، شاخک‌هایی دارند. هر یک از این شاخک‌ها و یا موضوعات کوچک‌تر در قالب پژوهشی مستقل قابل ارائه‌اند. مجموع موضوعات پیشنهادی به ۱۷۷ عنوان رسیده است.

کتاب‌نامه

۱. مجموعه مقالات نخستین همایش ملی واژه‌پژوهی در علوم اسلامی، مقاله مفهوم‌شناسی و واژه‌پژوهی تخریح در دانش حدیث، عباس محمودی، یاسوج، دانشگاه یاسوج، اول، ۱۳۹۵ش.
۲. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی امام سجّاد علیه السلام، مقاله فایده‌های بهره‌وری از دانش تخریح در اعتباریابی روایات با تطبیق بر روایات امام سجّاد علیه السلام، عباس محمودی، قم، مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام، اول، ۱۳۹۴ش.
۳. بررسی تحلیلی کتاب‌های تطبیقی تخریح در اهل سنت، عباس محمودی، دوفصلنامه حدیث و اندیشه، دانشگاه قرآن و حدیث، ش ۲۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ش.
۴. شناخت تحلیلی منابع نظری دانش تخریح در اهل سنت، عباس محمودی، دوفصلنامه حدیث و اندیشه، دانشگاه قرآن و حدیث، ش ۱۷، بهار و تابستان ۱۳۹۳ش.
۵. شناخت گونه‌ها و ویژگی‌های نگاشته علمی - اختصاصی، محمد مهدی احسانی‌فر، فصلنامه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، ش ۱، تابستان ۱۳۹۷ش.
۶. فایده‌های بهره‌گیری از دانش تخریح در اعتباریابی احادیث، عباس محمودی، دوفصلنامه حدیث حوزه، مرکز تخصصی حدیث حوزه علمیّه قم، ش ۱۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ش.